

ПОЕЗІЯ ПАВЛА ГРАБОВСЬКОГО У ФОЛЬКЛОРНОМУ ЗАСВОЄННІ

Стаття присвячена дослідженню народнопоетичного засвоєння вірша П. Грабовського "Сон". Процес фольклоризації авторського твору супроводжується появою нових ідейних мотивів, що їх актуалізують як змінені історичні обставини, так й інша психологічна реакція на них.

Ключові слова: варіант пісні, фольклоризація.

Vasyl Zadorozhny. Pavlo Hrabovsky's poetry and its assimilation in folklore

The article focuses on the folklore assimilation of P. Hrabovsky's poem "The Dream". The folklorization of the Ukrainian author's work, the researcher states, is accompanied by the emergence of new ideas and motifs called forth by ever changing historical circumstances along with psychological reactions to them.

Key words: song variant, folklorization.

Людина, яка володіє даром слова, має дивовижну долю. Вона своєю духовною присутністю серед живих може значно розсунути межі власного матеріального існування. Так реалізуються слова патріотичної молитви: "І розплинуса в тобі я, і вічно житиму в тобі, відвічна Україно, могутня і соборна!". Павло Грабовський, поет-революціонер і людина з мученицькою долею, прожив короткий вік (30.VIII (11.IX) 1964 – 29.XI (12.XII) 1902 рр.), закінчивши своє страдницьке життя на сибірському засланні. Та він належить до тих, хто опанував українське слово й передав його своєму народові – висока місія натхненної людини серед людей, що завжди потребуватимуть Слова – слухати й повторювати.

Муза поета-революціонера, що зарані зійшов у могилу, не була надто сильною: так уже повелося, що українські поети вмирають молодими, ледве почавши свій співочий шлях, який із кожним кроком уперед стає все тернистішим. Сильний талант росте довго і трудно. Та навіть серед тих творів поета, які він створив у короткий термін у сибірському засланні, є кілька, що стали перлинами української лірики. Серед них – вірш "Сон" – сумний твір в'язня, а потім засланця, який свою Батьківщину й родину міг зрідка побачити хіба що вві сні: "Україна приснилась мені, – // Я прокинувся, ізмучений дуже..." – це вже з іншого твору поета. "України вже, мабуть, не побачу..." – прикінцеві слова з його передсмертного листа до Б. Грінченка. Його Україна йому снилася:

Зелений гай, пахуче поле
В тюрмі приснилися мені, –
І луг зелений, наче море,
І тихий сум по кружині.
Садок приснився коло хати,
Весела літяна пора;

А в хаті... там знудилася мати
І знудьгувалася сестра.
Поблідло личко, згасли очі,
Надія вмерла, стан зігнувся...
І я заплакав опівночі
І, гірко плачучи, проснувсь.

Олекса Коваленко, упорядник поетичної антології "Українська муза", що побачила світ 1908 р., музу П. Грабовського називає "музою помсти і суму". За мінорними нотками поезії засланця не треба бачити почуття розпачу й зневіри. Сум – нормальне почуття для кожної думаючи людини, момент глибшого її занурення в сенс життя. Твір П. Грабовського виявився суголосним до психічного стану українців, що сприяло його великій популярності в кількох поколіннях українського народу.

Історія України ХХ ст. була такою, що засланицьку долю П. Грабовського повторили вже тисячі й тисячі його земляків, тому твір поета-мученика для них став відображенням їхнього власного, особисто пережитого життєвого досвіду. Із цього часу вірш переходить у нову якість: з авторського твору він стає предметом народної його інтерпретації, тобто фольклоризації. Стосовно

вірша П. Грабовського існує одне дуже цікаве свідчення учасниці відомого “процесу 59-ти” 1941 р. у Львові Л. Комар, яка згадає часи свого перебування в тюремній камері: “І кожна з нас, сидячи на своїм “клаптику посілості”, підбгавши ноги під бороду, співала з натхненням і з душею.

...Пригадую, як одного разу ми проспівали вірш автора, імені якого я не запам'ятала:

Зелений гай, пахуче поле
В тюрмі приснилися мені...
І степ широкий, наче море,
І тихий сум на чужині.
Садок приснився коло хати,
Вечірня, літня пора,

А в хаті там зтужилась мати
І знудьгувалася сестра.
Померкло личко, згасли очі,
Надія вмерла, стан зігнувсь.
І я заплакав опівночі
І, гірко плачучи, проснувсь” [2, 23-24].

Серед засланців були люди освічені, які знали, що авторство тексту належить П. Грабовському [1, 420], тому популярна в їхньому середовищі пісня “Зелений гай, пахуче поле” (за першим рядком вірша) [2, 504] – це практично відтворення авторського оригіналу. Ті зміни, що їх можна помітити, зіставивши обидва тексти, навряд чи варто вважати фольклоризацією твору П. Грабовського. Це звичайні зміни, які стаються під час усної передачі твору; вони, будучи спонтанними, можуть його покращувати, а можуть і знижувати його художню вартість. За зразок іще одного засвоєння авторського тексту, зміни в якому пояснюються усною його передачею, може правити варіант “Зелений гай, пахуче поле”, записаний від бандуриста Грицька Смирного з Дніпропетровська, котрий загинув у Комарні, Галичина, від рук МГБ [3, 462]:

Зелений гай, пахуче поле
В тюрмі приснилися мені,
І степ широкий, наче море,
В далекій рідній стороні.
Садок приснився коло хати,
Хатина вбогая моя...

А в тій хатині сумує мати,
Й лежить, нездужає сестра.
Поблідло личко, згасли очі,
Надія вмерла, стан зігнувсь...
І я заплакав опівночі
І, гірко плачучи, проснувсь [3, 235].

Ці твори можна назвати варіантами вірша П. Грабовського, вони відрізняються від оригіналу лише незначними і, найголовніше, довільними лексичними змінами. Щонайбільше вони привносять лише якісь актуальні для виконавця деталі побуту (“В далекій рідній стороні”, “Хатина вбогая моя”). Автентичний текст домінує над свідомістю виконавця, який у творчому розумінні загалом пасивний. Ідейно-емоційна основа твору залишається авторською.

Натомість вірш П. Грабовського “Сон”, справді, став ідейним джерелом і формальним зразком для кількох, на нашу думку, талановитих спроб поетичної творчості українських політв'язнів і засланців, за чийми творами слід визнати високу художню вартість. Їх ідейний зміст, на нашу думку, найкраще схарактеризував Г. Дем'ян, який увесь фольклор того часу визначає як “найвпливовіший ідейно-виховний фактор сучасного життя українців, [що] допомагає крок за кроком змивати з української духовності отруйний леп іноземного поневолення та його псевдонауки, русифікаційної та іншої асиміляційно-етноцидної пропаганди” [1, 525]. Для авторів цих текстів вірш П. Грабовського став лише своєрідною відправною точкою для власної творчості. І тематично, і структурно ці твори набагато самостійніші; найголовніше полягає в тому, що вони зовсім інакше насажені ідейно: муза смутку, незважаючи на сумні обставини дійсності, а може, саме всупереч їм, стає музою помсти. Автори цих творів використовують сон уже як художній

приєм для зображення своїх мрій, надій, сподівань. Тому сни українців змінилися:

Зелений гай, пахуче зілля
в тюрмі приснилися мені,
і степ широкий, наче море,
і тихий шум по кружині.
Садок вишневий коло хати,
вечірня літня пора.
В хаті була весела мати,
пісню співало нам дівча.
Любив її і звав своєю,
немов ту панночку, кохав.
В гайок, в лісок ходив я з нею,
пісні свої їй співав.
Вона заплакала крізь сльози
і, опустивши очі вниз,

немов шукала по дорозі
те, що утратила колись.
Поблідло личко, згасли очі,
надія вмерла, стан зігнувся...
І я заплакав опівночі
і, гірко плачучи, проснувся.
Сниться мені, що я на волі,
що Україна вже вільна,
а місто Київ вже столиця,
і провалилася Москва.
Але прокинувся й дивлюся –
а я ще й досі у тюрмі...
І сам не знаю, чи діждуся
того, що снилося мені [3, 236-237].

Зміст цього твору – особисті життєві переживання автора; вірш П. Грабовського став для нього лише першопоштовхом до власної творчості. Можливо, ця пісня стала контамінацією кількох інших із тієї ж тематики; про це свідчить, зокрема, певна сюжетна непослідовність між п'ятим і шостим куплетами. Реальна дійсність ув'язнення породжує загалом мінорну тональність завершального куплету, але автор не зрікається своєї мрії, що “наснилася” йому в попередньому куплеті, він тільки сумнівається, чи сам стане живим свідком її здійснення.

Більшою композиційною довершеністю, а водночас ідейно-художньою досконалістю характеризується інший варіант твору:

Зелений гай, пахуче поле
в тюрмі приснилися мені
і степ широкий, наче море,
в далекій рідній стороні.
Сниться мені, що я на волі,
що Україна вже вільна,
а місто Київ вже столиця
і провалилася Москва.

А дома жде старенька мати –
за сином тужить по ночах,
і сестра плаче на чужині,
і цілі ночі у сльозах.
Орли гуляють по Вкраїні –
Бандери вірні сини,
на наших землях скрізь руїна,
і тільки сняться волі сни [3, 236].

За такої композиційної побудови пісні констатоване в останній строфі “на наших землях скрізь руїна, // і тільки сняться волі сни” відображає дійсності, а тому не знижує високого ідейного духу твору. Однак, очевидно, у тому середовищі, де пісня (різні її варіанти) активно побутувала, нуртувало бажання надати їй загальному звучанню мажорної тональності. Безперечно, це було можливо зробити за рахунок композиційних змін, коли б сон-мрія в'язнів і засланців здобував би домінуюче становище в структурі пісенного тексту. Цього ефекту досягнуто в такому варіанті:

Широкий степ, пахуче поле
в тюрмі приснилися мені,
і степ широкий, наче море,
і тихий сум по кружині.
Ставок приснився біля хати,
вечірня літня пора.
А в хаті тій стужилась мати
і знудгувалася сестра.

Вона заплакала, крізь сльози
усе дивилася кудись,
немов шукала по дорозі
те, що украдене колись.
Сниться мені, що я на волі,
що Україна вже вільна,
а місто Київ вже столиця,
і провалилася Москва [3, 237].

На нашу думку, композиційній довершеності цього варіанта шкодить наявність третього куплету, що обтяжує текст не цілком художньо вмотивованими деталями. Зрештою, за свідченням Г. Дем'яна, пісня (чи її варіанти) продовжує фольклоризуватися і в наш час [1, 503-504]. Сподіваємося, що художній смак українського народу згодом надасть їй остаточної форми.

Звичайно, хрестоматійний вірш П. Грабовського "Сон" іще довго впливатиме на відбруньковані від нього народнописенні варіанти, що знову зумовлюватиме контамінації між ними. Однак, на нашу думку, центральне місце у фольклорних варіантах твору посідає картина, власне, сну-мрії політв'язнів і політзасланців. Усі інші сюжетні ходи в різних варіантах аналізованого народнописенного твору відбивають настрої їхніх авторів часів ув'язнення або заслання; у пісні загалом ліричного, небаладного характеру вони навряд чи будуть із часом доцільними. Нам особисто неодноразово доводилося чути ще один, максимально сконденсований щодо змісту варіант цієї пісні. Оскільки біль утрат і пережитого відійшов у минуле, став почуттям інтимно-недемонстративним, то для виконавців, що не зреклися своїх переконань в ув'язненні та на засланні, мабуть, найголовнішим було зберегти квінтесенцію твору, що писався долями тисяч із них. Тому в нашому записі пісня має такий вигляд:

Зелений гай, пахуче поле
В тюрмі приснилися мені,
І степ широкий, наче море,
І тихий сум по кружині.

Сниться мені, що я на волі,
Що Україна вже вільна,
Що місто Київ вже столиця
І провалилася Москва.

Безперечно, цей остаточний варіант пісні сформувався в середовищі тих політично активних українців, що відомі в історії України як бандерівці. Так у народній пісні художніми засобами сформульовано відоме бандерівське гасло "Київ проти Москви", що було ідеологічним оформленням споконвічної світоглядної позиції представників українського народу.

Наше дослідження – це фольклористична розвідка, а не декларація про добродесні наміри стосовно когось. Із пісні слова не викинеш, інакше це буде фальшивка. Не за одну свою пісню, своє вільне слово український народ платив найвищу ціну. Кістки П. Грабовського теж спочивають у чужині.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дем'ян Г. Українські повстанські пісні 1940–2000 років. – Львів, 2003.
2. Комаф А. Процес 59-и. – Б. м., 1990.
3. Літопис Української Повстанської Армії. – Т. XXV. – Торонто–Львів, 1996–1997.

Отримано 12 грудня 2008 р.

м. Київ